

Cemaat-Toplum- Devlet İlişkisinin Dindarlık Araştırmaları Bağlamında Değerlendirilmesi

H. İbrahim Şengün

Dr., Dicle Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

Özet

Bu araştırmada Türkiye'nin güncel meselesi olan cemaatlerin toplum ve devlet açısından yeri ve önemi irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda; dindarlık algısı, son yıllarda cemaatlere olan güvendeki eksilme ve neticede cemaatlere mensubiyet oranındaki düşüş, ilgili literatür incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bilimsel nitelik taşıyan dindarlık araştırmaları kronolojik olarak verilmeye çalışılmıştır. Özellikle 2000'li yılların başından 2017 yılına gelindiğinde cemaatlerin toplum nezdinde olumsuz algılandığına yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Toplum açısından cemaatlerin ne denli büyük öneme sahip olduğunun altını çizen Bediüzzaman'ın din-devlet-cemaat-toplum kavramlarının birbirleri ile ilişkisinin nasıl olması gerektiğini ifade eden sözleri, bu bulgular bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Cemaat, toplum, devlet, dindarlık, dinî hayat

Modernleşme sürecindeki aşırı rasyonelleşme, bireyselleşme, güvensizlik durumları, toplumsal yapıdaki inanç boşluğu ile birlikte bir anlam krizine dönüşebilmekte ve bu da birtakım yeni ve sözde dinî hareketleri ortaya çıkarabilmektedir.

1.Dindarlık Kavramı ve Günümüz Dindarlık Anlayışı

TDK'ya göre dindar, kelime manası itibarıyla “Din inancı güçlü, din kurallarına bağlı (kimse), mütedeyyin” demektir (www.tdk.gov.tr). Dolayısıyla, dindarlık kavramı bir dine mensubiyetten öte, o dine kuvvetli bağlarla intisabı gerektirmektedir.

Günümüzde dindarlık kavramı ve toplumun dindarlık algısı sürekli tartışılabilen bir husus olmuştur. Toplumların günümüz dünyasında hızlı bir değişim geçirdiği açıktır. Bu değişim sürecinin etkilerini dinî alanda da görmek mümkündür. Geleneksel kültürün temelini zayıfladığı modern toplumlarda geleneksel dindarlığın rolü etkisini yitirirken, yeni dinsel ve ruhsal formlar ortaya çıkmaktadır. Modernleşme sürecindeki aşırı rasyonelleşme, bireyselleşme, güvensizlik durumları, toplumsal yapıdaki inanç boşluğu ile birlikte bir anlam krizine dönüşebilmekte ve bu da birtakım yeni ve sözde dinî hareketleri ortaya çıkarabilmektedir. Bununla beraber popüler kültürle gelen ve hemen her şeyi iletişim araçları ile tüketime yönelten enformatik kültür de bu tür inanışları insanların ilgi alanına sokabilmektedir (Arslan, 2006: 9).

Kuruluş tarihinden yıkılışına kadar Batı ile ilişki içerisinde olan Osmanlı Devleti de tüm dünyayı etkisi altına alan bilimsel gelişmeler, endüstriyel kapitalizm ve kentleşme olgularının ciddi biçimde etkisi altında kalmıştır. Bundan ötürü de Türkiye'nin yakın tarihi Batı'nın tartışılmaz belirleyiciliği altında geçmiştir (Ortaylı, 1985:139). Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla beraber toplumsal hayatın en önemli referans kaynağı olan din, artık eski önemini yitirmiş ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla da dine farklı anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Devlet eliyle uygulanan politikaların amacı birey ve toplum üzerinde belirleyici olan dini bir şekilde kontrol altında tutarak ulus inşasında dinin araçsallaştırması amaçlanmıştır. Dinin araçsallaştırılması, o yıllarda ulus inşasında olduğu gibi günümüzde de siyasi iktidarı elde etmek için söz konusu olabilmektedir. Toplum açısından en hassas konulardan biri olan din konusu son yıllarda özellikle ülke yönetimini ele geçirmek için kullanılabilir. Dini ve dindarlığı kendi iktidarını sağlamlaştırmak için araçsallaştırma işini siyasi partiler yaptığı gibi farklı oluşumlar veya cemaatler de yapabilmektedir.

2. Türkiye’de Yapılan Dindarlık Araştırmaları

Özel yöntem ve teknikler kullanmak suretiyle bir kişinin dindarlık düzeyini belirlemeye ve verilen sonucu sayısal değerler halinde ifade etmeye

'dindarlık ölçme' denmektedir. Dindarlık ölçme çalışmaları 1940'lı yıllarda başlamıştır. Dindarlık ölçümü ile ilgili henüz erken dönem sayılan 1940'lı ve 1950'li yıllardan itibaren yapılan bu çalışmaları 1960'lı yıllardan itibaren item ölçüm tekniklerinin kullanıldığı alan araştırmaları izlemiştir. Elde edilen veriler istatistikî analiz yöntemleri ile tahlil edilmeye çalışılmıştır. İlk örnekleri ABD'de gerçekleştirilen bu çalışmaların büyük bir kısmı Hristiyan ölçümü ile ilgilidir. 1970'lerden sonra ise İngiltere ve bazı Batı Avrupa ülkelerinde de benzer çalışmalar başlatılmıştır (Erkol, 2015: 151).

Türkiye'de İslami dindarlıkla ilgili ilk çalışma 1962 yılında Toplamacıoğlu tarafından yapılmıştır. Daha sonra 1977 yılında bu çalışmayı Fırat'ın yaptığı diğer bir çalışma izlemiştir. Dünya literatürü ile karşılaştırıldığında Müslüman dindarlığını ölçmeye yönelik bu girişimlerin çağdaşlarına göre zamanlama açısından erken olduğu söylenebilir. Ancak, yöntem ve teknik alt yapı bakımından o dönemde yapılan benzer çalışmaların gölgesinde kaldığı söylenebilir. 80'li yıllara gelindiğinde söz konusu çalışmaların hız kazandığı ifade edilebilir. Mutlu, o yıllarda, Faulkner, De Jung, King ve Hunt'un çalışmalarından faydalanarak 14 maddeden oluşan bir ölçek geliştirmiştir. Diğer önemli bir çalışma ise Köktaş tarafından geliştirilen ölçektir. Günümüze yaklaştığımızda özellikle Diyanet'in de kurumsal olarak dindarlık araştırmalarını gerçekleştirdiği görülmektedir. 2013 yılında oldukça kapsamlı bir "dini hayat araştırması" yapan Diyanet, bazı çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır.

2.1. Diyanet'in 2013 yılı Dinî Hayat Araştırması

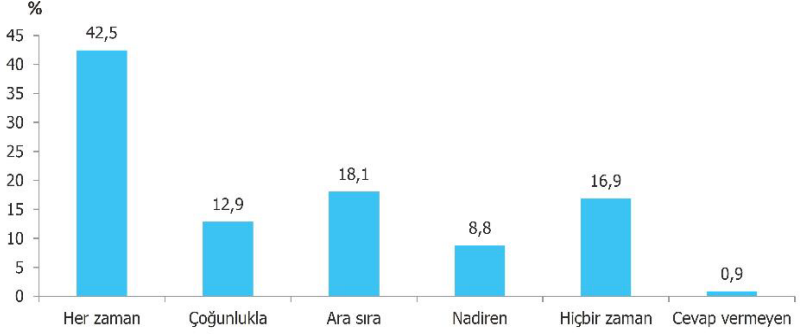
Diyanet'in yaptığı bu çalışma, 2013 Mayıs-Eylül ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı "Dinin gündelik hayattaki yerini belirlemek; farklı kültürlerle ve yaşayış şekillerine göre dinî hayata bakışta bir değişikliğin olup olmadığını ortaya koymak" olarak gösterilmiştir. 37.624 hane örneklem olarak seçilmiştir. Katılımcılara 69 soru yöneltilmiştir. Araştırmaya katılanların %73'ü kentte, %27'si ise kırdaki yaşamaktadır. Katılımcıların %51'i kadın, %49'u ise erkektir. Eğitim seviyesi ilköğretim olanlar %35, ortaokul seviyesinde olanlar %16, lise seviyesinde olanlar %21, yüksekokul seviyesinde olanlar %5, lisans ve üstü ise %8 seviyesindedir. %60'ı çalışmayan, %40'ı ise çalışandır. %73 evli, %19 da bekârdır.

Bu kısımda Diyanet'in araştırmasının genel olarak amel boyutuyla dindarlık algısını ölçmeye yönelik soruları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Günümüze yaklaştığımızda özellikle Diyanet'in de kurumsal olarak dindarlık araştırmalarını gerçekleştirdiği görülmektedir. 2013 yılında oldukça kapsamlı bir "dini hayat araştırması" yapan Diyanet, bazı çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır.

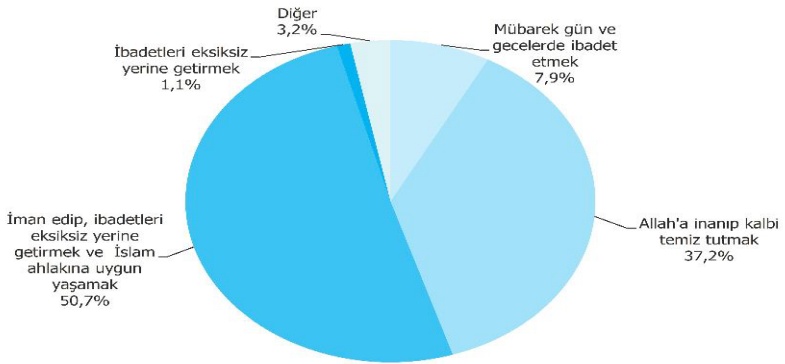
Katılımcılara dindarlık konusundaki algıları sorulmuş ve onlara göre en önemli dindarlık kriterinin cevabı bulunmaya çalışılmıştır.

Şekil 1. Katılımcıların Vakit Namazı Kılma Sıklıkları

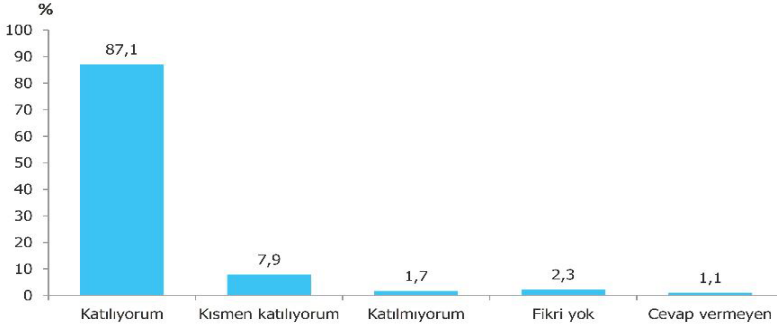
Şekil 1’de de görüldüğü gibi vakit namazlarını sürekli kılanların oranı %43, çoğunlukla kılanların oranı %13, ara sıra kılanların oranı %18, nadiren kılanların oranı %9, hiç kılmayanların oranı %17, cevap vermeyen ise %1 olarak görülmektedir. Namaz’ın dinin direği olduğuna yönelik Hadis-i Şerif düşünüldüğünde sağlam bir dinî inancın namaz ile ifade edilebileceği rahatlıkla söylenebilir. O açıdan sadece bu sorudan yola çıkılarak toplumun %43’lük bir oranının dindarlık noktasında asgari bir şartı yerine getirdiği ifade edilebilir. Yaşlılar gençlere göre, evliler bekârlara göre, eğitim düzeyi düşükler eğitim düzeyi yüksek olanlara göre, kırsalda yaşayanlar kentte yaşayanlara göre, çalışmayanlar çalışanlara göre vakit namazlarını kılmada daha hassastırlar.

Şekil 2. Dindarlığın En Önemli Kriteri Nedir?

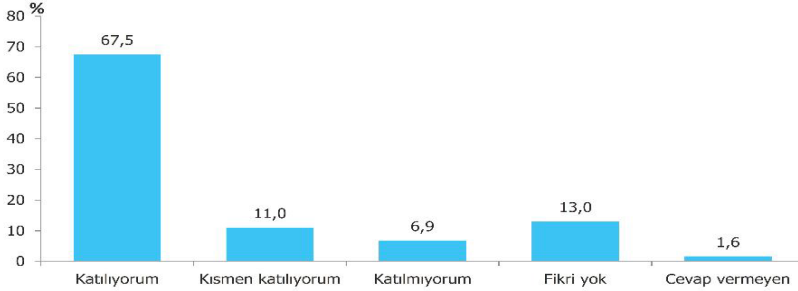
Katılımcılara dindarlık konusundaki algıları sorulmuş ve onlara göre en önemli dindarlık kriterinin cevabı bulunmaya çalışılmıştır. Buna göre katılımcıların sadece %50’sinin dindarlık noktasında daha gerçekçi olan bir tanıma katılım göstermesi, ankete katılanların dindarlık algılarının ne denli gerçek olup olmadığını sorgular niteliktedir.

Şekil 3. Çocuklarını İslami Hassasiyete Göre Yetiştirme Oranları

Katılımcıların %87'sinin çocuklarını İslami hassasiyete göre yetiştirdiğini ifade ettiği görülmektedir. Ancak uyuşturucu kullanım yaşınının 10'a düştüğü, çocuk ve gençlerde ahlaki yozlaşmanın zirve yaptığı bir ortamda çocukların aileler tarafından İslami hassasiyetlere göre yetiştirildiğini söylemek çok da mümkün olmayacaktır.

Şekil 4. Cemaatlerin Faaliyetleri Denetlenmelidir.

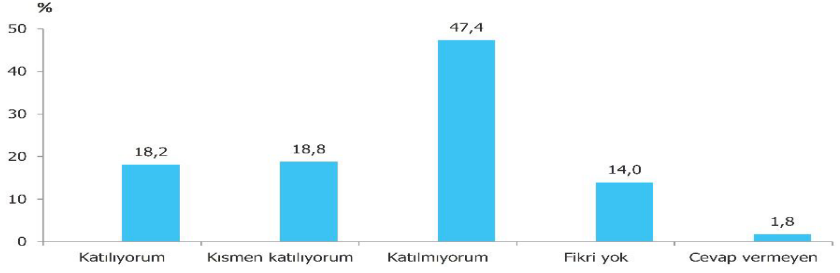

Katılımcıların %68'i cemaatlerin faaliyetlerinin denetlenmesini gerekli görmektedir. Bu da cemaatlerin hizmet alanının devletin belirlemiş olduğu sınırlar içerisinde gerçekleştirilmesi gereğinin ifadesidir. Cemaatler, faaliyetlerini mutlaka hukuki sınırlar içerisinde gerçekleştirmelidir. Ancak, tüm faaliyetlerinin denetlenmesi cemaatlerin faaliyet alanını kısıtlayabilecektir. Cemaatlerin, şeffaf olmaları gerekmele beraber gönüllülük esasına dayalı olarak teşkil olunduklarından ve sadece uhrevi hizmetler temelinde faaliyetlerini sürdürmeleri gerektiğinden devletin kontrolünde olmaları gerekmez. Öte yandan 17-25 Aralık süreci sonrası ve 15 Temmuz sonrası yapılacak çalışmalarda bu oranın çok daha fazla çıkacağı şüphesizdir. Burada cemaatlere olan güvenin zayıflaması/zayıflatılması büyük rol oynamaktadır.

Cemaatler, faaliyetlerini mutlaka hukuki sınırlar içerisinde gerçekleştirmelidir. Ancak, tüm faaliyetlerinin denetlenmesi cemaatlerin faaliyet alanını kısıtlayabilecektir.

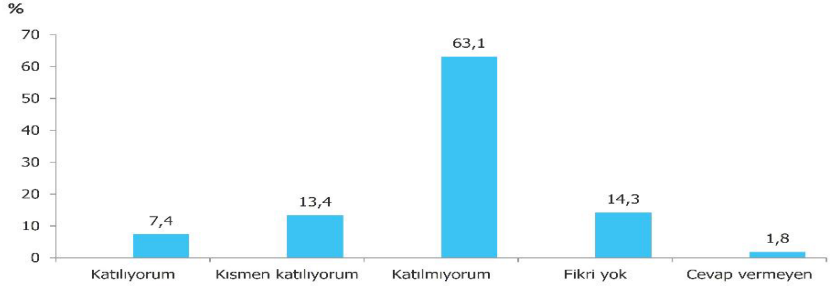
Katılımcıların %40'ının cemaatlere destek konusuna olumlu baktığı görülmektedir. Bu fikre en çok katılan bölge K. Doğu Anadolu bölgesi olup, en az katılan bölge de %36 ile Ege bölgesidir.

Şekil 5. Cemaatlere Mensubiyet Gereklidir.

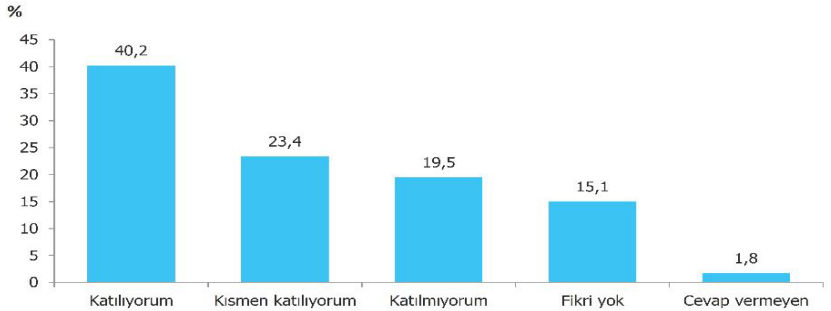
Katılımcıların %18'i bir cemaate mensubiyetin gerekli olduğu kanaatinde dir. Sorunun dolaylı yöneltilip gerçekçi yanıt alınması isteği varsayılarak %18'lik kesimin cemaate mensubiyetinden bahsedilebilir.

Şekil 6. Cemaatler Yasaklansın Diyenler

Cemaatler yasaklansın diyenlerin oranının %21'e yakın olduğu görülmektedir. Bu fikre katılmayanların oranı ise %63'tür. Bu fikre en çok katılım gösterenlerin 55-64 yaş aralığında olanlar ve Akdeniz bölgesinde yaşayanlar olduğu görülmüştür.

Şekil 7. Cemaatler Maddi ve Manevi Desteklenmelidir Diyenler

Katılımcıların %40'ının cemaatlere destek konusuna olumlu baktığı görülmektedir. Bu fikre en çok katılan bölge K. Doğu Anadolu bölgesi olup, en az katılan bölge de %36 ile Ege bölgesidir. İslamî hassasiyet ile bu soruya verilen cevaplar arasında olumlu bir ilişkinin kurulduğu söylenebilir.

Tüm bu çalışmaların yanında Doğan (2015), yaptığı araştırmada 12 ilde yaşayan 2579 kişiden gelen cevaplar çerçevesinde katılımcıların %4'ünün bir cemaate mensup olduğunu ortaya koymuştur. Aynı araştırmada “bir cemaate sempaticim var” diyenlerin oranı %3,4 olarak saptanmıştır. İl merkezinde yaşayan katılımcılar cemaatlere mensubiyet konusunda daha düşük düzeyde bir katılım gösterirken, ilçe merkezinde ve köylerde yaşayanlar cemaatlere mensubiyet noktasında daha yüksek düzeyde katılım göstermiştir. Araştırmanın 2015 yılında yapılmış olması ve Diyanet'in araştırmasından henüz iki yıl sonra cemaatlere mensubiyet oranında ciddi bir düşüşün olması düşündürücüdür.

Sonuç

Bu çalışma ışığında Diyanet'in 2013Dinî Hayat Araştırması'nda elde ettiği bulgulara yönelik şu eleştiriler getirilebilir:

-Katılımcıların %87'si çocuklarını İslami hassasiyete göre yetiştireceğini iddia etmektedir. Oysa AMATEM (Alkol ve Madde Bağımlıları Tedavi Merkezi) raporunda Türkiye'de madde kullanımı ve bağımlılığının 10 yaşa kadar indiği belirtilmektedir.

-Dışarı çıkarken başını örterim diyenlerin oranı %72 olarak tespit edilmiş; oysa tesettürün sadece başörtüsü ile sınırlandırılması araştırmanın sathiliğini gözler önüne sermektedir. Tesettürü başörtüsüyle sınırlamak konuyu derinlemesine incelememe sonucunu doğurur. Keza, başörtülü olup vücut hatlarını aşikar bir biçimde sergilemekten kaçınmayan ciddi orandaki seküler kadın profili ile karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bu çerçevede kadınların ruh dünyasına müdahale etmek suretiyle içi boş bir tesettür anlayışı ve içi boş bir dindarlığı benimsemeleri öngörülmektedir. Nitekim Bediüzzaman, Gençlik Rehberi adlı eserinde “Ahirzaman fitnesinde en dehşetli rolü taife-i nisaiye [kadınlar taifesi] oynayacaktır” sözünüle ahirzaman fitnesinin en mühim öznesinin kadın olduğunu açık şekilde vurgulamıştır (Nursî, İman ve Küfür Muvazeneleri, 2013: 249).

-Toplumda cemaatlerin faydalı olduğuna inanan %51'lik kesim dikkat çekmektedir. 17-25 Aralık sürecinden önce böyle bir sonucun çıkması doğal gözüküyor. Cemaatlerin bir kısmı, toplum nezdinde sadece manevi yeri olan birimler olmakla beraber, aynı zamanda araştırmanın yapıldığı dönemde (maalesef) dünyevi hedefler için de kullanılan/kullandırılan birim olarak da görülüyordu.

Gerek itikadî
nuktada gerekse
de amelî
nuktada terakki
etmenin önemli
yollarından
birinin bir
cemaate
mensubiyet
olduğu
yadsınamaz
bir gerçektir.
Cemaatlerin
toplum açısından
taşıdığı önem
düşünüldüğünde
günümüzde
cemaatlerin
itibar kaybına
uğramaları/
uğratılmaları
telafisi güç
sonuçlar
doğuracaktır.

-Katılımcıların %68'i cemaatlerin denetlenmesi konusunda kesin irade beyan etmişlerdir. Bu da cemaatlerin devletin güdümünde ve kontrolünde büyümeleri gerektiğinin ifadesidir.

2002 yılı itibarıyla incelenen bilimsel nitelikli dindarlık araştırmalarına bakıldığında şöyle sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.

Araştırmaların hemen hepsinde cinsiyet değişkenine göre bakıldığında kadınların erkeklere göre iman esaslarına daha bağlı oldukları görülmektedir. Bununla beraber kırsalda yaşayanların kentte yaşayanlara göre daha derin bir inanca sahip oldukları görülmektedir. Aynı zamanda halkın büyük çoğunluğu kendisini dindar olarak görmektedir (Çarkoğlu vd., 2008). Kadınlar erkeklere göre ibadet konusunda daha hassas olsalar da çalışan kadınlarda ibadet konusundaki hassasiyet azalmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe düzenli ibadet etme oranı düşmektedir. Dolayısıyla alt sosyo-ekonomik kategorilere doğru gittikçe ibadetleri yerine getirme oranında bir yükselme tespit edilmektedir. Yetişkin erkekler yetişkin kadınlara göre gösterişten uzak ve dindarlığı daha fazla içselleştirmektedir (Koç, 2010: 217).

Diyanet'in yaptığı bu çalışmada herhangi bir cemaate mensubiyetin gerekli olduğunu savunan %18'lik oran göze çarpmaktadır. Doğan(2015)'in çalışmasında ise herhangi bir cemaate mensubiyet oranı %4 ; "bir cemaate sempitim var" diyenlerin oranı da %3,4 olarak tespit edilmiştir. Bu düşüşte korku ve cemaatlerin itibarsızlaştırılma çabasının rolü büyüktür. 15 Temmuz sonrası böyle bir çalışmanın yapılması durumunda edinilen gözlemler neticesinde oranın çok daha ciddi oranda düşmüş olacağı varsayılmaktadır.

Gerek itikadî nuktada gerekse de amelî nuktada terakki etmenin önemli yollarından birinin bir cemaate mensubiyet olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Cemaatlerin toplum açısından taşıdığı önem düşünüldüğünde günümüzde cemaatlerin itibar kaybına uğramaları/uğratılmaları telafisi güç sonuçlar doğuracaktır. Cemaatleşmenin önemi konusunda Bediüzzaman Said Nursî Hazretleri şu ifadelerde bulunmaktadır:

"Bu dünyanın hayatı pek çabuk değişmesine ve zevaline ve fena ve fani, akıbitsiz lezzetlerine ve firak ve iftrak (ayrılık) tokatlarına karşı bir ehemmiyetli medar-ı teselli, samimi dostlar ile görüşmektir." (Nursî, Şualar, 2010: 491) Said Nursî bu sözleriyle cemaatin sosyolojik ve psikolojik faydalarından yalnızca birini gözler önüne sermektedir.

Said Nursî, aynı zamanda Risale-i Nur Cemaati'nin misyon ve vizyonunu şu cümlelerle ifadelendirmektedir:

“Hedefimiz ve programımız evvela kendimizi, sonra milletimizi idam-ı ebediden ve daimi berzahi haps-i münferitten kurtarmak ve vatandaşlarımızı anarşilikten ve serserilikten muhafaza etmek ve iki hayatımızı imhaya vesile olan zındıkaya karşı Risale-i Nur’un çelik gibi hakikatleri ile kendimizi muhafazadır” (Nursî, Tarihçe-i Hayat, 2010: 853).

Bu sözyle Bediüzzaman, Nur cemaatinin toplumu anarşilik ve serserilikten kurtarmak gibi bir hedefinin de olduğundan bahsetmiştir.

Aynı şekilde Bediüzzaman, Denizli Mahkemesi müdafaası kapsamında verdiği “Son Sözün Bir Kısmı” başlıklı metninde, cemaatleşmeyi sosyal hayatın bir temel taşı, insan fitratının zaruri ihtiyacı, aileden kabile, millet, İslamiyet ve insaniyet hayatına kadar lüzumlu ve kuvvetli rabıta olarak görmüştür. Aynı bölümde cemaatleşme “Her insanın kainatta gördüğü ve tek başına mukabele edemediği “medar-ı zarar ve hayret” hallere; insani ve İslami vazifelerin ifasına mani maddi ve manevi sebeplerin hücumlarına karşı bir nokta-i istinat ve medar-ı teselli. Dostluk, kardeşane cemaat ve toplanmak. Samimane uhrevi cemiyet ve kardeşlik. Hem dünya, hem din, hem ahiret saadetlerine kat’i vesile olarak iman ve Kur’an dersinde halis dostluk ve hakikat yolunda arkadaşlık. Vatanına ve milletine zararlı şeylere karşı siyasi cephesi bulunmayan bir tesanüttür.” şeklinde tarif edilmiştir. (Nursî, Tarihçe-i Hayat, 2010: 639-640).

Yukarıdaki ifadeleriyle Bediüzzaman, özellikle cemaatlerin toplumun temel taşı olmasından bahsetmektedir. Dolayısıyla aslında cemaatsiz bir toplumun yaşaması çok da mümkün gözükmemektedir. Ayrıca son maddede vatan ve millete karşı siyaset yoluyla cephe tutmamak gibi bir görevinden bahseder ki bu da cemaatlerin asli görevlerinin siyasi bir tarafgirlik olmaması gereğinin ifadesidir. Cemaatler, kendilerine görev alanı olarak sadece iman-Kur’an hizmetini esas almalı, devlet işlerine karışmamalıdır. Cemaatlerin devlet yönetimi ile organik temas kurma teşebbüsleri riyakarlığı, içi boş bir dindarlığı ve nihayetinde de toplum nezdinde olumsuz bir algıyı doğuracaktır.

Aslında cemaatsiz bir toplumun yaşaması çok da mümkün gözükmemektedir. Ayrıca son maddede vatan ve millete karşı siyaset yoluyla cephe tutmamak gibi bir görevinden bahseder ki bu da cemaatlerin asli görevlerinin siyasi bir tarafgirlik olmaması gereğinin ifadesidir.

Summary

In this research, it has been tried to examine the place and importance of the communities which are one group of the current issues in Turkey in terms of society and government. In this context; The perceptions of religiosity, the rising lack of confidence in the communities in recent years and consequently the decline in the membership rate of the communities have been examined by examining the related literature. Scientific studies on religiousness have been given in chronological order as far as possible. Especially in the years from the beginning of the year 2000 to the year 2017, the findings about the communities being perceived negatively by the society have been reached. Bediuzzaman's words expressing how high importance the communities have got public-wise and how the religion-state-community-society should be related to each other has been underlined and tried to be evaluated in the context of these findings.

Keywords

Community, society, state, religiosity, religious life

KAYNAKÇA

Arslan, Mustafa (2006), Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: “Yeni Çağ” İnanışları Örneği, Journal of Values Education,4(11), 9-25.

Çarkoğlu, Ali, E.Kalaycıoğlu (2008), Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma, İstanbul.

Diyanet İşleri Başkanlığı (2014), Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, Ankara.

Doğan, Adem (2015), Cemaat ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri, SÜTAD, S.38,ss.325-351.

Ortaylı, İlber(1985), Batılılaşma Sorunu , T.C.T.A.,Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Erkol, Mehmet (2015), Türkiye’de Dinî Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi,Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.17,S.2, ss.131-161

Koç, Mustafa (2010), Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasında İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.19, S.2. ss.217-248.

Nursi, Bediüzzaman Said (2010), Tarihçe-i Hayat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul

Nursi, Bediüzzaman Said (2010), Şualar, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul

Nursi, Bediüzzaman Said (2013), İman Ve Küfür Muvazeneleri, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58c94d75a9c261.89058896.E.T.15.3.2016).